

ELŐSZÓ

180 évvel ezelőtt a Duna–Tisza közti régióban került elő az a lelet Benepusza határában, amellyel megkezdődött a honfoglalás kori régészeti kutatás. A jelen kötetben bemutatásra kerülő öt lelőhely szintén ehhez a dél-alföldi régióhoz kapcsolódik. Munkánkkal igyekszünk a Maros-torkolat nyugati oldalának, a Duna–Tisza köze déli felének, de egyben a teljes Kárpát-medence 10. századi településtörténetének megismeréséhez hozzájárulni.

A mikrorégió kutatását közel másfél évtizede kezdtük, elsősorban a saját ásatásaink bemutatásával, valamint az onnan származó régi leletek és adatok összegyűjtésével, helyszíni szemlékkel és újabb potenciális lelőhelyek azonosításával. Az 1999-ben Szeged-Kiskundorozsma határában előkerült Hosszúhát-halom 100. sírjának feldolgozását és értékelését az azóta a mikrorégióban több alkalommal (2004, 2009) előkerült újabb 10. századi sírok és temetők követték. Ezek feldolgozása során mindig újabb régészeti szempontok merültek fel, illetve időközben a magyar kutatásban is egyre inkább előtérbe kerülő természettudományos és archaeometriai vizsgálati módszerek egyben meg is követelték a progresszív újraértékelést. Mindez egy folyamatos fejlődésre nyújtott lehetőséget a mikrorégió honfoglalás kori településtörténeti viszonyainak mind teljesebb megismerésében, hiszen az új szempontok és adatok az azokból levonható történeti értékelések körét is kiszélesítették.

Régészeti leleteinket a kezdetektől a természettudományos kutatók és módszereik segítségével is igyekeztünk „vallatni”, melyek sora az idők folyamán örömdetesen kiszélesedett a radiokarbon kormeghatározástól, az anyagösszetételi fémvizsgálatokon át a modern bioarcheológiai kutatásokig bezáróan, melyek közül az archeogenetika eredményeit emelhetjük ki. Ezek a vizsgálatok olyan perspektívákat nyitottak meg, amelyeket a hagyományos régészeti, stíluskritikai és tárgytípológiai módszerek mai állása alapján nem tudtunk volna elérni.

A régészet és társtudományainak napjainkig felhalmozott, helyenként alapvetően új távlatokat

megnyitó eredményei a 2009-ben teljesen feltárt és először itt bemutatásra kerülő szeged-öthalmi 9–10. századi temető kapcsán immár egy monografikus feldolgozást igényelt. Jelen kötethez öt olyan lelőhelyen feltárt temetőt, illetve sírt választottunk ki, melyeket a mikrorégió nyújtotta földrajzi kereteken túl az köt össze, hogy valamennyit régész tárta fel, jó megfigyelésekkel és dokumentációval rendelkeznek. Ugyanakkor, ami a legfontosabb, hogy a nagy felületen végzett megelőző ásatásoknak köszönhetően teljesen feltártnak tekinthetők, így az elemzések eredményei és a levont következtetések sokkal megalapozottabbak. Ez utóbbi szempont a modern honfoglalás kori kutatásban végzett elemzések és következtetések számára módszertanilag immár elengedhetetlen. Ez természetesen nem jelenti a részben feltárt, vagy szórványos leletek negligálását, azt azonban mindenképpen, hogy eltérő szinten kell kezelniük azokat a jövőben. Ezért úgy gondoltuk, hogy hasznos lesz, ha teljesen elkülönítve is próbáljuk értékelni a teljesen feltárt temetőket, mely egyúttal korábbi hibák korrigálását is lehetővé teszi.

Az itt tárgyalt temetők többnyire nagy felületű megelőző és mentő feltárások során kerültek elő, melyek lehetőséget nyújtanak a szőrt elrendezésű, laza szerkezetű honfoglalás kori temetkezési helyek megismerésére. Ez nagyban hozzájárul a 10–11. századi temetőtípusok mind teljesebb megismeréséhez még akkor is, ha ma már szinte biztosan állíthatjuk, a korabeli temetők nem az egykori társadalom szerkezetének leképeződései. A több esetben rögzített „temetőkezdemény” jelleg mellett ezt leginkább a temetőkön belüli rokoni kapcsolatok hiányára rámutató archaeogenetikai vizsgálatok erősítették meg. Ugyanakkor a temetőkön belüli rokoni kapcsolatok helyett az egyes régiók temetői közötti lehetséges biológiai összefüggésekre mutattak rá, amit a régészeti leletanyag ugyan többnyire visszaigazol, történeti értékelése azonban újszerű megközelítést igényel.

Az itt bemutatott lelőhelyek kiválasztásánál a teljes feltártság mellett az a szempont is szerepet

játszott, hogy a lelőhelyek szinte valamennyi sírjából rendelkezünk radiokarbon mérésekkel, több sír esetében több mérési adattal is. Elkészült valamennyi temetkezés antropológiai és archaeozoológiai feldolgozása, valamint eredményes és értékelhető volt az archaeogenetikai mintavétel is.

A szeged-kiskundorozsma-hosszúhátí, 2011-ben közölt temető nemesfémleleteinek anyagösszetételi vizsgálatai rámutattak arra, miként lehet a „*pénz nélküli, de pénzzel keltezhető sírokat*” kimutatni. Megítélésünk szerint ennek fontosságát nem lehet kellőképpen hangsúlyozni, hiszen a 10. századi lelethorizont relatív kronológiájánál továbbra is a korabeli pénzek jelentik az egyik biztos támpontot.

Ezért igyekeztünk kibővíteni az anyagösszetételi szempontból vizsgált leletek körét, mely kapcsán a hazai kutatásban elsőként ebben a kötetben adunk közre a honfoglalás kori sírokban feltárt 9–10. századi pénzek valamennyi típusából egy anyagösszetételi skálát. Ennek használata a fémleletek további archeometriai elemzésénél a hazai és nemzetközi kutatás részére elengedhetetlen lesz.

Piliscsaba–Szeged, 2015. május 7.

A radiokarbon vizsgálatok hatalmas eredménye, hogy sikerült kimutatni a – hagyományos régészeti módszerekkel körvonalazhatatlan – 10. századi betelepülők első sírjait. Ez egyben egy magyar őstörténeti aspektust is felvet, hiszen ezeket a sírokat bioarcheológiai módszerekkel megalapozott lesz összevetni az Ukrajna területén az elmúlt 5 évben egyre jobban körvonalazódó etelközi hagyaték (Szubbotcy-horizont) hordozóival. Ugyanezek az adatok vetik fel minden korábbinál komolyabb alapokon a magyarság 895 előtti, a 9. század második felében a Kárpát-medencébe történt betelepülésének lehetőségét, melyet további vizsgálatokkal kell még igazolni.

A fenti szempontok mérlegelése vezérelt tehát minket abban, hogy ezeket a lelőhelyeket a kapott eredmények tükrében tovább kutassuk és újra és újra elemzés alá vegyük, mind biztosabb eredmények elérése végett, melyeket most közreadunk. Reméljük, hogy munkánk egy jó alap és előtanulmány lesz a mikrorégió 10–11. századi, corpus-szerű, a teljesség igényével történő összefoglalásához.

Türk Attila – Lőrinczy Gábor

VORWORT

Man fand vor 180 Jahren in der Donau–Theiss-Region, in der Gemarkung von Benepusza, jenes Fundstück, das den Beginn der landnahmezeitlichen archäologischen Forschung markiert. Die im vorliegenden Band publizierten fünf Fundorte besitzen ebenfalls eine Verbindung zu dieser südlichen Tiefebene-Region. Mit unserer Tätigkeit versuchen wir mehr Erkenntnisse über die Siedlungsgeschichte des 10. Jahrhunderts der westlichen Seite der Muresch-Mündung, zur südlichen Seite des Donau–Theiss-Zwischenstromgebiets und zugleich des gesamten Karpatenbeckens zu erlangen.

Mit der Erforschung der Mikroregion begannen wir etwa anderthalb Jahrzehnte zuvor, in erster Linie mit den Veröffentlichungen unserer Ausgrabungen sowie mit dem Zusammentragen der von dort stammenden alten Fundstücke und Daten, mit Ortsbesichtigungen und der Identifizierung von neuen potenziellen Fundorten. Auf die Aufarbeitung und Auswertung des 1999 in der Gemarkung von Szeged-Kiskundorozsma gefundenen Grabes 100 von Hosszúhát-Halom folgten seitdem weitere in der Mikroregion kürzlich entdeckten (2004, 2009) Gräber und Gräberfelder aus dem 10. Jahrhundert. Während der Aufarbeitung tauchten stets neuere archäologische Gesichtspunkte auf bzw. erforderten die inzwischen auch in der ungarischen Forschung immer mehr in den Vordergrund tretenden naturwissenschaftlichen und archäometrischen Methoden gleichzeitig eine progressive Neubewertung. All das bot eine Chance für eine kontinuierliche Entwicklung in der Erforschung der siedlungsgeschichtlichen Verhältnisse der landnahmezeitlichen Mikroregion, denn die neuen Gesichtspunkte und Daten erweiterten auch den Kreis der aus diesen zu ziehenden historischen Auswertungen.

Unsere archäologischen Funde versuchten wir von Anfang an auch mithilfe von Naturwissenschaftlern und deren Methoden „*ins Verhör zu nehmen*“; diese wurden erfreulicherweise mit der Zeit durch die Radiokarbonbestimmung, die Metallun-

tersuchungen über die Materialzusammensetzung bis hin zu den modernen bioarchäologischen Forschungen erweitert, von denen wir die Ergebnisse der Archäogenetik hervorheben können. Diese Untersuchungen eröffneten uns besondere Perspektiven, die wir mithilfe der traditionellen archäologischen, stilkritischen und typologischen Methoden nicht hätten erreichen können.

Die zum Teil grundsätzlich neue Perspektiven eröffnenden heutigen Ergebnisse der Archäologie und deren Nachbarwissenschaften erforderten bei dem 2009 vollständig freigelegten und an dieser Stelle zum ersten Mal publizierten Gräberfeld von Szeged-Öthalom aus dem 9–10. Jahrhundert nunmehr eine monografische Bearbeitung. Für den vorliegenden Band wählten wir fünf an solchen Fundorten freigelegte Gräberfelder bzw. Gräber aus, die über die von der Mikroregion gebotenen geografischen Rahmen hinaus dadurch miteinander verknüpft sind, dass alle von ihnen fachmännisch ausgegraben wurden und über hervorragende Beobachtungen und Dokumentation verfügen. Zugleich ist es wichtig, dass sie dank der vorausgehenden großflächig erfolgten Prospektionen als vollständig freigelegt zu betrachten sind, und so die Ergebnisse der Untersuchungen und die daraus gezogenen Schlüsse weit mehr fundiert sind. Letzterer Aspekt ist für die Auswertungen und Schlussfolgerungen in der modernen landnahmezeitlichen archäologischen Forschung methodisch mittlerweile unerlässlich. Dies bedeutet natürlich nicht, die zum Teil freigelegten Gräberfelder oder Streufunde zu vernachlässigen, es bedeutet aber auf jeden Fall, diese in Zukunft auf einem anderen Niveau behandeln zu müssen. Deshalb waren wir der Meinung, dass es lohnend ist, die vollständig freigelegten Gräberfelder auch separat auszuwerten, um zugleich frühere Fehler berichtigen zu können.

Die hier besprochenen Gräberfelder fanden sich meist bei großflächigen Prospektionen und Rettungsgrabungen, und bieten die Möglichkeit, vereinzelt liegende und eine lose Struktur aufweisende

landnahmezeitliche Bestattungsplätze zu erkennen. Dies trägt auch dann zu einem erheblich besseren Verständnis der Gräberfeldtypen des 10–11. Jahrhunderts bei, wenn man heute beinahe sicher konstatieren kann, dass diese Gräberfelder nicht die Struktur der einstigen Gesellschaft widerspiegeln. Neben dem in mehreren Fällen dokumentierten „Gräberfeldinitiative“-Charakter wurde dies am ehesten durch die auf fehlende Verwandtschaftsverhältnisse innerhalb des Gräberfeldes hinweisenden archäogenetischen Untersuchungen erhärtet. Sie wiesen gleichzeitig statt Verwandtschaftsbeziehungen innerhalb des Gräberfeldes auf biologische Zusammenhänge zwischen Gräberfeldern bestimmter Regionen hin, was das archäologische Fundmaterial zwar meistens bestätigt, jedoch bei der historischen Auswertung eine neue Annäherungsweise erfordert.

Bei der Auswahl der hier veröffentlichten Fundorte spielte neben der vollständigen Erfassung der Gräberfelder auch jener Aspekt eine Rolle, dass wir bei der überwiegenden Mehrheit der Gräber über Radiokarbonmessungen, im Falle mehrerer Gräber gar über mehrere Messdaten verfügen. Die gesamte anthropologische und archäozoologische Aufarbeitung der Bestattungen liegt vor, und auch die archäogenetische Materialentnahme war erfolgreich und auswertbar.

Die Untersuchungen zur Materialzusammensetzung der 2011 publizierten Edelmetalle des Gräberfeldes von Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát zeigten wie man „*münzlose, aber mit Münze datierbare Gräber*“ ausweisen kann. Nach unserem Ermessen kann man die Bedeutung dessen nicht genug betonen, da doch bei der relativen Chronologie des Fundhorizonts des 10. Jahrhunderts weiterhin die zeitgenössischen Münzen den einen sicheren Ausgangspunkt bieten.

Aus diesem Grund versuchten wir den Kreis der aus dem Gesichtspunkt der Materialzusammensetzung untersuchten Funde zu erweitern, und veröffentlichten als Erste in der ungarischen Forschung in diesem Band eine Skala über die Materialzusammensetzung aller Typen der in landnahmezeitlichen Gräbern gefundenen Münzen des 9–10. Jahrhunderts. Ihre Verwendung wird in Zukunft bei der weiteren archäometrischen Analyse der Metallfunde sowohl in der ungarischen als auch in der internationalen Forschung unerlässlich sein.

Ein bedeutendes Ergebnis der Radiokarbonuntersuchungen ist, dass es ihr gelungen ist, die — mit traditionellen archäologischen Methoden nicht einzugrenzenden — ersten Gräber der im 10. Jahrhundert Eingewanderten auszuweisen. Dies wirft zugleich einen ungarischen vorgeschichtlichen Aspekt auf, da es jetzt doch erfordert, diese Gräber mit bioarchäologischen Methoden den in den letzten fünf Jahren im Gebiet der Ukraine immer mehr herauskristallisierenden Trägern des Etelköz-Fundhorizonts (Szubbotcy-Horizont) gegenüberzustellen. Gleichzeitig werfen ebendiese Daten auf soliderer Basis als je zuvor die Frage auf, ob eine Ansiedlung der Ungarn vor 895, in der zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts im Karpatenbecken möglich war: Diese Möglichkeit muss man noch durch weitere Untersuchungen untermauern.

Die Erwägung der oben genannten Aspekte leitete uns also, diese Fundorte im Spiegel der erhaltenen Ergebnisse weiter zu untersuchen und immer wieder zu analysieren, um sichere Ergebnisse zu gewinnen, die wir an dieser Stelle veröffentlichen werden. Wir sind guter Hoffnung, dass unsere Arbeit eine solide Grundlage sowie Vorstudie für ein korpusartiges, allen Erfordernissen entsprechendes Resümee zur Erforschung der Mikroregion des 10–11. Jahrhunderts sein wird.

Piliscsaba–Szeged, 7. Mai 2015.

Attila Türk – Gábor Lőrinczy